

SZEMLE

VARGA BÁLINT

Polgárosodás, magyarrá válás és nacionalizmus Temesváron

Borsi-Kálmán Béla: *Öt nemzedék, és ami előtte következik...*
A temesvári levente-pőr 1919–1920.

Budapest, Noran Kiadó, 2006.

Izgalmas történeti krimit és mély társadalmi analízist kap az olvasó, aki Borsi-Kálmán Béla legújabb könyvét veszi kezébe. A könyv egy elfelejtett, de a maga korában nagy port felverő eseménnyel, a temesvári levente-perrel kezdődik. A magyar állam összeomlását követően zavaros idő következtek Temesváron. A várost először szerb, majd román csapatok szállták meg. Senki sem tudhatta, hogy a béke bekövetkeztével melyik országhoz fog Temesvár kerülni. Elméletileg még a legyőzött Magyarországhoz való visszakerülés sem volt kizárva. Ebben a zűrzavaros helyzetben temesvári magyar gimnazisták, munkások, katonák összeesküvést terveztek, hogy az általuk várt magyar katonai támadás esetén fegyveres segítséget adjanak a magyar hadseregnek a megszálló román csapatok és közigazgatás elleni támadással. Az összeesküvés száalai egészen Budapestig, sőt magáig Horthy Miklósig is elértek. Az összeesküvők azonban lebuktak, román bíróság elé kerültek, és súlyos börtönbüntetést kaptak, de szerencséjükre fogolycseré révén sikerült Magyarországra jutniuk.

Sajnos a krimi minden részletét nem tudjuk meg, mert magának a levante-pernek az anyagai nincsenek meg, ill. a titkosszolgálati szálak miatt számos információról nincs írott forrásunk. Borsi-Kálmán Béla igen nehéz feladatot oldott meg tehát: olyan mozaikképet sikerült többé-kevésbé kiraknia, ahol a mozaikkockák jó része hiányzott. A kép azonban helyenként feltűnően hiányos: a per végeredményét nem tudjuk meg, és a per szereplőinek sorsát is csak hellyel-közzel rekonstruálta a szerző.

Azonban nem a hallatlanul izgalmas kém-történet a könyv lényege. A szerző ugyanis csak „beugratja” olvasóját a temesvári összeesküvés sztorijával, hogy ráirányítsa a figyelmet a 19. századi délvidéki polgárosodásra és az ezzel együtt járó magyarosodásra. Borsi-Kálmán szerint ugyanis a Temesköz kicsiben mutatja mindazt, ami Magyarországon a 18–19. században történt, azaz az egész országra kiterjeszthető modellként vizsgálható. Így Temesvárt a magyar modernizáció mintavárosának lehet tekinteni, annak minden gazdasági és társadalmi következményével együtt.

A Bánság a török hódoltságig színmagyar területnek számított. A majdnem két évszázados háborúskodás után (a Temesköz csak 1718-ban szabadult fel a török uralom alól) a terület elnéptelenedve, elbalkániasodva várta hamarosan megérkező új lakóit. A császári kormányzat hosszú évtizedeken át elhúzódozó telepítést tervezett és hajtott végre, aminek az lett az eredménye, hogy a Bánság Magyarország, de talán Európa etnikailag legtarkább vidéke lett. Szerb katonák és parasztok érkeztek a szomszédos területekről és Koszovóból, román pásztorok Havasalföldről, német és cseh földművesek a Habsburg Birodalomból és Németországból, de jöttek franciák, spanyolok, svédek, ukránok, görögök, örmények, macedónok, askenázi és szefárd zsidók is. És hogy még színesebb legyen a kép: a Temesközbe telepítették ki a bécsi prostituáltakat és bűnözőket is. Egy ideig ugyanis egyfajta büntetőtelepként használták a mocsaras, rossz levegőjű temesi síkságot.

Magyarokat – s különös kálvinista magyarokat – tudatosan nem engedtek be a Temesköz területére a 18. század végéig. Amikor pedig már szabad volt magyaroknak betelepedniük, Temesvár német többségében szinte elveszték. A Bánság mégsem vált se német, se szerb tartománnyá. A számok megdöbbenőek: míg 1851-ben Temesvár lakosságának csupán 11,5%-a magyar, és még 1880-ban is csak 22%-nyi magyar polgárról van tudomásunk, addig 1910-re a magyarság aránya elérte a 40%-ot. És ami még ennél is meglepőbb: egy 1918 decemberében végrehajtott hevenyészett népszámlálás már abszolút magyar többséget

mutat ki a városban, annak ellenére, hogy az utolsó háborús év legvégén már nagyon közelről látszott, hogy a háborút Magyarország elvesztette, és kézzelfogható realitás volt a szerb és/vagy román megszállás is.

A magát magyarnak érző lakosság térnyerése együtt járt azzal a folyamattal, hogy a beolvadó, vagy a beolvadás irányába elinduló emberek átvették a magyar középrétegek mentalitását. Borsi-Kálmán nagyszerűen mutatja be, hogy a nemesi-polgári életvitel és gondolkodásmód hogyan hatotta át egyre jobban a gazdagodó és magyarosodó német, zsidó, szerb és román polgárokat. És itt értünk el a könyv, de az egész újkori magyar történelem talán legfontosabb kérdésköréhez: vajon reális volt-e a 19. század közepének liberális magyar politikusaiknak ábrándja az integer, liberális, etnikailag is magyar Magyarországról? Vajon a Borsi-Kálmán által felvázolt nemesi polgárosodás és polgári nemesedés biztosíthatta-e ezt a célt? Mai tudásunk alapján a válasz egyértelműen nem. A kortársak közül azonban alig néhányan látták ennek az utópiának a lehetetlenségét. Úgy tűnhetett, hogy a magyar álom olyan vonzerőt gyakorol a polgárosodó nemzetiségekre, ami hosszú távon valóban magyarrá teheti Magyarországot. Amit ma délibábos ábrándnak tekinthetünk, az a századfordulón bizony akár realitás is lehetett (volna). Különösen a nagyvárosokban élő megfigyelő gondolhatta azt, hogy a magyar álom már kézzelfogható közelségben van, és ez hatványozottan érvényes volt Temesváron. Nem véletlen, hogy éppen Temesváron zajlik le a legnagyobb ütemű magyarosodás, abban a városban, amelyik az egész Monarchia, sőt Európa egyik leggyorsabban fejlődő városa volt. Temesvár gazdasági szárnyalása amerikai méreteket öltött, gyáriai első osztályú termékekkel látták el a magyar és az európai piacokat, itt vezettek be Európában először az elektromos világítást, ide tervezték az ország második műszaki egyetemének felállítását. A megdöbbentő arányú magyarosodás láttán, a millennium varázsától és a dübörgő gazdaságtól elbűvölt kortársaknak evidensnek tűnhetett, hogy minden a legnagyobb rendben halad.

Amint a szerző kimutatja, Temesváron egészen az 1870-es évekig a német elem volt a meghatározó. Nem csak az abszolút számokról van szó, hanem a vezető társadalmi mintáról is. A könyv szerint a magyar nemesi mentalitás és életforma az 1830-as, 1840-es évektől van jelen a városban, és körülbelül negyven évre van szüksége, míg a túlnyomórészt német ajkú polgárság átveszi a magyar nyelvvel együtt a polgárosodó nemesség értékvilágát. Temesvár a német helyett tehát a magyar mintát választotta, és az újonnan gyökereket vert magyar tudat meglepően mélyre hatolt a város

polgárainak lelkében. Erre bizonyosság az elvesztett háborút követő impériumváltás utáni ellenállás, amit az éppen csak elmagyarosodott temesvári polgárok fejtettek ki a román asszimilációs törekvésekkel szemben.

A könyv ebben a folyamatban leginkább a hivatalnok-polgárság szerepét mutatja be. Bár a szerző gyakran utal Temesvár kiemelkedő gazdasági jelentőségére és fejlődésére, a könyvből mintha hiányoznának a nem hivatalnok polgárság képviselői. Nem vitatható, hogy a polgárosodás folyamatában minden városban különleges jelentősége volt az állami, megyei bürokráciának, de éppen Temesváron azért a vállalkozó, kapitalista polgárság is komoly szerepet kapott – talán még nagyobb, mint a „beamter-magyarok”. Ennek a rétegnek az elemzése azonban szinte teljesen elmaradt, így a kép nem lehet teljes. Különösen azért fájó a vállalkozó polgárság negligálása, mert a nem magyar csoportok elsősorban nyilvánvalóan nem az államigazgatást célozták meg, hanem a gazdaságon és kulturális életen keresztül próbálták meg felépíteni saját, alternatív társadalmakat. A nem magyar etnikumok asszimilációs hajlamát (vagy éppen ennek a hajlamnak a hiányát) sokkal árnyaltabban lehetett volna vizsgálni a vállalkozó polgárságon keresztül.

A temesvári polgárság hiányos bemutatása más problémát is rejt magában. A szerző ugyanis elég lazán kezeli a magyar társadalomtörténetét fogalmi készletét. Így nem teljesen világos, hogy az általa már nem először felvázolt nemesedő polgárok és polgárosodó nemesek képe hogyan illeszkedik a történettudomány mai eredményeihez. Konkrétabban: nem tudtam eldönteni, hogy Borsi-Kálmán elfogadja-e az Erdei Ferenc nyomán ma is divatos kettős társadalom-elméletet, avagy azzal éppen szembemelve a két réteg összeolvadásáról beszél-e, esetleg egy új modell felépítésére tesz-e kísérletet. A szöveg helyenként változó színvonala és zavaros szerkezete sem segíti az olvasót abban, hogy eldöntse ezeket a kérdéseket.

Sőt, a szerző által konkrétan feltett kérdések (misperint mi volt az a hajtóerő, ami az éppen csak elmagyarosodott fiatal embereket egy ilyen veszélyes vállalkozásra hajtotta) sem kerülnek teljesen megválaszolásra. A könyv harmadik része ugyanis, ahol az olvasó a „megoldást” várná, a román-magyar viszony általános, szellemtörténeti megközelítésű elemzése. Dicséretes, hogy Borsi-Kálmán a mikrotörténettől a prozopográfián keresztül a szellemtörténetig terjedően a történettudomány eszközeinek széles skáláját mozgósítja, de mintha elveszne a szintézis ebben a nagy kavalkádban. Ráadásul a módszerek nagy száma nem helyettesítheti a forráscsoportok egyhangúságát: bár a szerző óriási mennyiségű

narratív forrást használ, a kvantitatív anyag (pl. népszámlálások) szinte alig kap szerepet.

Ha a könyv epilógusa csak nagyon távoli kapcsolatban áll is a temesvári leventék perével, mégis igen értékes mondanivalót tartalmaz. Úgy tűnik, hogy Borsi-Kálmán szerint a magyar-román viszonyoknak van egy nulla összegű játék olvasata (sajnos). Mindkét nemzet ugyanazt a célt tűzte ki magának: a tágan értelmezett Erdély birtoklását. 1918-ig a magyarok voltak a győztesek, azóta a románok. A szerző arra bátorítja a román társadalmat, hogy ismerjék fel, hogy 1918-ban „túlnyerték” magukat, és olyan területek, mint pl. Temesvár birtoklása több kárt okozott, mint hasznot. A jelen körülmények azonban nem kedveznek egy ilyen felismerésnek. Önmagában az európai integráció sem lehet megoldás. A mély konfliktus ellenére Borsi-Kálmán szerint a magyarok és románok sorsa elválaszthatatlanul függ egymástól. A szerző nem ad választ a magyar-románt viszonyt taglaló kérdéseire. Talán könyve, és a múlt mélyebb feltárása segítheti a két társadalmat, hogy a számtalan ellentét dacára közös válaszokat találjunk.

Borsi-Kálmán Béla műve tehát egy izgalmas, de nem túl jelentős esemény mikrotörténeti elemzéséből kiindulva olyan társadalmi képet fest a Bánságról, ami szinte lenyomata lehet a 19–20. század magyar történelmének. A könyv lapjain a régi Magyarország szinte minden, napjainkat is meghatározó problémájával találkozunk a modernizációtól az asszimiláción át a félresikerült magyar polgárosodásig. Bár a szerző stílusa és a könyv szerkezete időnként nehezen követhető, módszertana pedig talán túlságosan szerteágazó, Borsi-Kálmán könyve mindenképpen segít a 19. századi Magyarország jobb megértésében.

Temesvár lakosságának ma kevesebb, mint 8%-a magyar, és német anyanyelvűből is csak mintegy 2%-nyi van már. A magyar álom véget ért 1918-ban, azóta a román álom próbálja megvalósítani önmagát – hogy milyen sikerrel, azt látjuk. Borsi-Kálmán Béla könyve talán segít abban, hogy mindkét társadalom ráébredjen: álmaikat a valósághoz kellene igazítani.